

ԵԿԵՂԵՅԱՆ-ՊԵՏՐՈՍԿԱՆ

ՄԵՐ ՆԱԽՆԵԱՅ ՀԱՒԱՏՔԸ

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բազմավիճակի Մայիսի թիւին մէջ Գեր. Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեան յօդուած մը ունի «Մեր Նախնեաց Հաւատքը Տիրամօր Անարատ Յղութեան Մասին» վերնագրով, ուր շատակ տեսութիւններու հետ խառնուած են նաև սխալ կարծիքներ, որոնցմով պիտի չզբաղէինք եթէ մեր անունն ալ չտեսնուէր իր գրութեան վերջերը և թիւր վերագրումներ կատարուած չըլլային մեր նկատմամբ:

Գեր. յօդուածագիրը տասնհօգուս էջերու վրայ փռած է իր գրութիւնը ի ցոյց դնելով առատութիւնը իր վրիպանքներուն, որոնցմէ մէկ քանին աւելորդ չէ մատնանշել, զգուշացնելու համար մեր հաւատացեալ եղբայրները որ չսայթաքին այդ կարգի գրուածքներու միակողմանի և ծեծածեքուն դարձուածներէն:

1. — էջ 158, Գեր. յօդուածագիրը իրրեւ «Հեղինակաւոր աստուածաբանի» մը

29. — միւս հագուստով],

30. — հագուեցաւ ինք.

31. — բռնելով անոր ձեռքէն,

32. — առաջնորդեց զայն մօր⁽³²⁾ մը պէս,

33. — դէպի սեղանը⁽³³⁾ խաշնարածներու,

34. — մակաղատեղը.

35. — հօտարածները հաւաքուեցան անոր շուրջ:

(Շուրջ չօրս տողերու լրատ մը):

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ԱԲՂ. ԶՂՋԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 7)

(32) Բնագիրը ունի «ahu» «եղբայր», «Մայր» «ummu» ընթերցանութեան համար, տե՛ս, Zeitschrift für Assyriologie, XLII, էջ 104:

(33) Sbe's Orientalistische Literaturzeitung, 1921, XXIV, սիւն. 261:

եղբակացութիւնը կ'իւրացնէ. «որ արեւելքի՝ արդի կարգ մը աստուածաբաններուն այն կարծիքը՝ թէ Տիրամայրը սկզբնական մեղքով ծնած է ու սրբուած Աւետման օրը . . . նոր կարծիք մըն է, և ընդհանրացած է 1854ի Պապական օրոշողութենէն վերջ. արդիւնք հակառակութեան հոգիի ընդդէմ լատիններու»: Այս եղբակացութիւնը խառնուած սխալներ կը պարունակէ և անարդար հաստատումներ կ'ընէ: Թէ «Տիրամայրը սկզբնական մեղքով ծնած է ու սրբուած Աւետման օրը», նոր կարծիք մը չէ, և 1854ի Պապական օրոշողութենէն վերջ ընդհանրացած չէ, և լատիններու դէմ հակառակութեան հոգիի արդիւնք չէ: Մեր այս հաստատումները փաստող վկայութիւնները տեսնել քիչ մը յետոյ:

2. — Ինչ կ'ըսեն մեր շարականները. — Սուրբ Աստուածածնի Ծննդեան Կանոնին մէջ Յակոբ Կթղ. Կլայեցի կ'ըսէ. «Որ մաքրեցեր Հօգիւղ Սուրբ Ըղսիրտ և զարգանդ մօր քո փառակցին . . . »⁽¹⁾: « . . . զփառակցից Որդւոյ զՀօգին բարեբանեցէք հոգեւոր երգով, որ մաքրագարեաց զմարմնարան Որդւոյն »⁽²⁾: Յովակիմայ և Աննայի Կանոնին մէջ Վարդան Վրդ. Արեւելցի կ'ըսէ. « . . . Ըղձընեալն այսօր օրինօք բնութեան զմայր Աստուծոյ Բանին ի վերջան ըզբնութիւնս . . . »⁽³⁾: Ու Աստուածածնի Աւետման Կանոնին մէջ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի կ'ըսէ. «Անբեւոյթ փառացըն Հօր նըկարագիր, անյեղապէս ի ծառայական խոնարհի պատկեր, ի յարգանդի հոգեւով մաքրելոյ . . . »⁽⁴⁾: «Բըզխումն անճառ և անբընին Հոգիւղ անեղ և համագոյ, զտօրէնութեան քուժ էակցին մաքրագարեալ զբնակարան եկաւորութեան . . . »⁽⁵⁾: Ահաւասիկ երեք շարականագիրներ, ԺԲ. և ԺԴ. դարերէն, որոնք «Պապական օրոշողութենէն» բազմաթիւ դարեր առաջ գրած են և առանց «լատիններու դէմ հակառակութեան հոգիի»: Մեր Նախնեաց հաւատքին շուրջ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ շարականներուն ուսուցումները ներկայա-

(1) Շարական, Երուսաղէմ, 1936, էջ 14:

(2) Նոյն, էջ 16:

(3) Նոյն, էջ 20:

(4) Նոյն, էջ 24:

(5) Նոյն, էջ 26-7:

քընելու յանդգնելէ առաջ Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեան պէտք էր որ «աւելի խորապէս ուսումնասիրէր» զանոնք: Քամահան քաղաքը լուքներով կառուցած իր տնտեսութիւնները հիմնադրուած փուլ կու գան իսկական վկայութիւններու անդամագրելի հարուածներուն տակ:

3. — Ինչ կ'ըսէ Ս. Գրիգոր Նարեկացի. — Վերոյիշեալ շարականագիրներէն զարեք առաջ Նարեկի մեծահամբաւ Սուրբը զրած էր. «Հանգստեամբ Հոգւոյն հանդերձեալ և մաքրագործեալ»⁽⁶⁾: Այս տողը ոչ մէկ կասկած կը թողու թէ այն սքանչելի բացատրութիւնները, որոնցմով Նարեկացին կը զօգարանէ Ս. Կոյսին գերազանց սրբութիւնը, ամենեւին չեն ակնարկէր Անոր «անարատ յղութեան»: Այդպիսի ակնարկութիւն մը կրնան տեսնել անոնք միայն որոնց ուղեղները անզօր են փշրելու կանխակալ կարծիքներու կաշկանդիչ շղթաները:

4. — Ինչ կ'ըսէ Ս. Ներսէս Շնորհալի. — Հ. Ն. Տ. Ներսէսեան երեք վկայութիւններ բերած է իր Շնորհալի անուանակիցէն, որոնք կը հաստատեն թէ ըստ մեր մեծանուն Հայրապետին «Հոգին . . . մաքրեաց զԿոյսն յամենայն մարմնական կրից»⁽⁷⁾: Ուրիշ տեղիքներ ալ չեն պակսիր Հայ Եկեղեցւոյ պարծանք Շնորհալիին գրուած քննութեան մէջ: Օրինակի համար, Յիսուս Որդի Ողբերգութենէն.

«Նախ ի Հոգւոյդ աստուածային,
Մաքրեալ հոգի սըրբոյ Կուսին»⁽⁸⁾:

Բան Հաւատոյ ոտանաւորէն.

«Էջ աւետեօքն հրէշտակին,
Բնակիլ յարգանդ սըրբոյ Կուսին.
Նախ ի Հոգւոյն մաքրեալ ոգին,
Հօր զօրութեան օթարանին»⁽⁹⁾:

Հաւատոյ Գիրէն

«Կոյսն Մարիամ՝ յորմէ մարմին առ Քրիստոս, ի մեղանշականին Աղամայ բնութենէն էր»⁽¹⁰⁾:

Այս վկայութիւններն ալ ԺԲ. դարէն, ուրիշն «նոր կարծիք մը» չէ ներկայացուածը. և որրապէս վկայէ զրել, «արդիւնք հակառակութեան հոգիի ընդդէմ լատիններու»: Զուր է փնտռել կանխակալ կարծիքներէ զերծ և քրիստոնէական դաւանանքի հանդէպ աննախանձ ու անկողմնակալ պաշտամունքիս նուիրուած գրիչներ Բագմավէպի հովանիին տակ:

5. — Ինչ կ'ըսէ Իգնատիոս Վարդապետ. — Ան շատ որոշ կերպով ըսած է. « . . . Վասն որոյ յառաջեալ Հոգին մաքրեաց զնա յամենայնէ և ապա առնու զմարմինն յանարատէն և ի մաքրեցելոյն»: Այս տողերը ծանօթ են Հ. Ն. Տ. Ներսէսեանին⁽¹¹⁾, բայց անոնց իմաստը, իրենց բնական պարզութեան մէջ, մատչելի չէ իր կաշկանդուած միտքին. այդ պատճառաւ կը գրէ. « . . . Ներկայիս, զարեք յետոյ, մենք այդ մաքրագործումը կը հասկնանք լոկ իբր շնորհքի նոր յաւելում մը»⁽¹²⁾: Այսինքն հեղինակ մը ինչ կ'ուզէ թող գրէ, մենք մեր ուզածը կը հասկնանք. ահաւասիկ ձեզի պատկերը մտայնութեան այն յօգուածագրին որ կը յանդգնէր ուրիշները զրպարտել իբր «կանխակալ կարծիքներու» հետեւողներ:

6. — Ինչ կ'ըսէ Վարդան Վարդապետ. — Վարդան Վարդապետ ոչինչ կ'ըսէ «անարատ յղութեան» ի հաստատութիւն. բայց Գեր. յօգուածագրին ծանօթ աչքերը չեն վարանիր անոր կարգ մը տողերուն մէջ նշմարելու «անարատ յղութեան զրական մէկ բանաձևը»⁽¹³⁾: Մենք վերը յիշեցինք նոյն հեղինակին գրած շարականին այն տողը, ուր Ս. Կոյսին համար ըսած է. «Ըզժնեալն այսօր օրինօք բնութեան»: Հոս ալ Գեր. յօգուածագիրը ազատ չէ նախապաշարուէ:

7. — Ինչ կ'ըսէ Գրիգոր Տաթևացի. — Անարատ յղութեան ուղղակի հայող բացատրութիւնը ահաւասիկ. «Կոյսն Մարիամ Աստուածածին՝ էր ազատ ի մահացունէն և ի ներելոյն, բայց ոչ ի սկզբնականէն,

(6) Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1840, էջ 213:

(7) Բագմավէպ, 1954, էջ 161:

(8) Բանք Զափաւ, Վենետիկ, էջ 60:

(9) Նոյն, էջ 176:

(10) Ընդհանրական, Երուսաղէմ, էջ 89:

(11) Բագմավէպ, 1954, էջ 162:

(12) Նոյն, էջ 162:

(13) Նոյն, էջ 163:

զոր Հոգևոյն Սրբով մաքրեցաւ»⁽¹⁴⁾։ Այս տողերը ծանօթ են Գեր. յօդուածագրին։ Ասոր ի լուսարանութիւն պէտք էր որ յիշէր նաև ասոր շարունակութիւնը. «Բայց միայն Փրկիչն մեր Քս. էր ազատ ի սկզբնականէն։ Որոյ պատճառ է, զի ո՛չ ի սերմանէ՝ այլ ի մաքուր արեւնէ կուսին էստ մարմին»⁽¹⁵⁾։ Ուրեմն շատ որոշ է թէ ըստ Տաթևացոյ Ս. Կոյսին յղութիւնը չէր անարատ, ինչպէս կ'ընդունին հայ հոռմէականները «Պապական որոշողութեամբ»։

8. — Ինչ կը նշանակէ Ս. Կոյսին Յղութեան Տօնը. — Ըստ Հ. Ն. Տ. Ներսէսեանի անկանխակալ կարծիքին, «Տօնել Տիրամօր յղութիւնը՝ կը նշանակէ լուսեայն ընդունիլ Տիրամօր Անարատ Յղութիւնը Աննայէն»⁽¹⁶⁾։ Այս մեկնութեան քմահաճ բացատրութիւն և անզօր քաշքուք մը ըլլալը ինքնին բացայայտ է։ Բայց որպէսզի չմեղադրուինք ձրի յայտարարութիւն մը ըրած ըլլալու ամբաստանութեամբ, բերենք քանի մը տողեր Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանէն։ Ըստ իր բացատրութեան, Մարիամ «թէև ծնաւ բնութեան օրինաց համեմատ, այսինքն ի հօրէ և ի մօրէ, բայց բոլորովին զերծ՝ սկիզբէն իսկ՝ հասարակ մահկանացուաց ազամական արատաւորութենէն։ Այս պատճառաւ, եկեղեցւոյ մէջ տօնելի եղաւ ոչ միայն իր ծնունդը այլ նաև յղութիւնը, զոր մենք և Յօնք կը կատարենք Դեկտեմբեր 9ին, իսկ լատինք՝ Տին։ Աստուածածնի անարատութեան գաղափարը յետ ժամանակաց ծնունդ տուաւ անարատ յղութեան հարցի մը, զոր լատին եկեղեցին 1854ին ընդունեց իբր հաւատոյ վարդապետութիւն, որ սակայն մեր եկեղեցին համար անընդունելի է»⁽¹⁷⁾։

9. — Ինչ կ'ըսէ Յակոբ Պատրիարք Նալեան. — Նալեան կ'ըսէ թէ Ս. Կոյսն «սառնց սկզբնական մեղաց էր» և այլն։ Այս կէտին մէջ ան, «անշուշտ ազդեցութեամբ արեւմտեան աստուածաբաններու պատճառարանութեանց», չեղած է այն

ուղիղ գիծէն, որ իրմէ առաջ և իրմէ վերջ եղած է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը ի մասին Ս. Կոյսին յղութեան։ Նալեանի չեղումով Հայ եկեղեցին «անարատ յղութեան» նորակերտ դաւանութիւնը իւրացուցած չ'ըլլար։ Մեր վարժապետի Գրիստոնէականէն քաղուած վրկայութիւնը իր շփոթ և անզգոյշ բացատրութիւններով ընդունիլ իբրեւ հիմ և յայտարարել թէ «Յայտնի է ուրեմն որ 1854ի Պապական որոշողութենէն իսկ առաջ, մեր Հայ եկեղեցին, իր երկու յարանուանութեանց մէջ ալ կը դաւանէր Տիրամօր Անարատ Յղութիւնը . . . »⁽¹⁸⁾, սպասելի չէր երբեք ունէ լուրջ աստուածաբանէ։

10. — Հ. Ն. Տ. Ներսէսեանի յօդուածին վերջաւորութեան կը կարդացունի սատողերը. «Վերջերս ալ Երուսաղէմէն Ն. Եպիսկ. Ծովական՝ . . . կը յանդգնի սրբադրել ու հերքել Հ. Սարեանի մէկ տեսութիւնը . . . »⁽¹⁹⁾։ — Մենք գրած էինք. «Բայց յոգնաբանական հեղինակը չի շարունակեր իր ընթերցումը, վասնզի իր զիմացը պիտի գտնէր . . . Ի բարձրեայն Հօրէ զօրացեալ եւ հովանացեալ, հանգստեամբ Հոգւոյն հանդերձեալ եւ մարդագործեալ» խօսքերն ալ, և մեր կողմէ ընդգծեալ վերջին բառը պիտի հերքէր հիմնովին իր այն սխալ տեսութիւնը, զոր հաստատելու համար փութացեր է վկայութեան կոչել մեր Նարեկացին»⁽²⁰⁾։ Ուրեմն Սարեանի սխալը կը սրբադրուէր ու կը հերքուէր իր իսկ վկայութեան կոչած Սուրբին բերնով, և ոչ թէ մեզի նման տրուպ մեղաւորի մը։

Հ. Սարեան և իրեն հետեւողներ կրնան իրենց նորարոյս տեսութիւնները և վարդապետութիւնները հաստատել հայ հոռմէական հեղինակներու վկայութիւններով, որչափ որ ուզեն։ Գեր. յօդուածագիրը, սակայն, կը յանդգնի իրաւունք տալ հայ հոռմէական այնպիսի գրողներու, «որոնք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ անուանի սուրբերուն կը ջանան պարտադրել Հոռմի նորելու և անհիմն վարդապետութեանց վկայներն ըլլալու բռնագործիկ զերբ»։ Ան իր

(14) Գիրք Հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 568.

(15) Նոյն, էջ 568.

(16) Բազմավէպ, 1954, էջ 165.

(17) Սուրբ Է. Տօմ, Երուսաղէմ, 1939, էջ 305.

(18) Բազմավէպ, էջ 167.

(19) Անդ, էջ 168.

(20) Հասկ, 1953, էջ 81.

յանդգնութեան այնքան թափ կու տայ որ իր նորարարական տեսութիւնները դարերով ետ կը տանի Տաթևացին ու Արեւելցին, կլայցին ու նարեկացին իրեն դաւանակից դարձնելու: «Անարատ յղութեան» հարցը պարզէն իսկ ժամանակին անուանի աստուածաբաններու կողմէ քննուած ու լուծուած» կրնայ ըլլալ Գեր. յողուածագլին եւ իր դաւանակիցներուն համար, մանաւանդ երբ «Պապական որոշողութեամբ» վճռուած է այն: Այդչափով պէտք է գտնանայ:

11. — Եզրակացութիւն. — Զ. Ն. Տ. Ներսէսեան իր սխալ, անհիմն եւ յանդուգն քաջքնութիւնով հասած է եզրակացութեան մը որ ոչ մէկ առնչութիւն ունի ճշմարտութեան հետ: Հայ եկեղեցւոյ սուրբերը եւ աստուածաբանները, հին եւ նոր վարդապետները տպաւորիչ եւ վճռական մեծածառնութեան զիրքերուն վրայ, ասանց տարուելու հայ հոռմէականներու քրտնաջան ճիգերէն, «Տիրամօր անարատ յղութեան» նորակերտ վարդապետութիւնը որդեգրելու մասին: «Երբ նախնեաց գործերուն ուսումնասիրութիւնը միայն կարող է փարատել» այն սխալ կարծիքները, որոնք արատաւորած են հայ հոռմէական գրողներու արտագրութիւնները: «Տիրամօր անարատ յղութիւնը» կրնայ հոչակուիլ իբր հոռմէական «հաւատքի մաս», որ սակայն հեռու կը մնայ ուղղափառ եկեղեցւոյ հնաւանդ եւ հարազատ վարդապետութենէն:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՊԵՏՐԵ-ԲԵՆԵՍԻՐԵԿԵՆ

ՊԱՊ ԱՐԾԱԿՈՒՆԻ

Ուրախութեամբ կը շնորհակցենք մեր ընթերցողներուն քէ ստացած ենք Պր. Զ. Ք. Արմէնի Պապ Արշակունի գործը, եւ պարբերաբար պիտի հրատարակենք Սիոնի էջերէն: — Յիշեալ պատմա-բանասիրական աշխատիւնը հետաքրքրական եւ կարեւոր յաւելում մըն է Հայ պատմագրութեան համար:

Պապ Արշակունի պիտի հրատարակուի նաեւ գրքի ձեւով: ԽՄԲ.

ՆԵՐԱՄՈՒՔԻՆ

1.

Երբ կը ծրագրես գրի առնել պատմական ժամանակաշրջանի մը կամ անձնաւորութեան մը պատմութիւնը, բնականաբար առաջին հարցումդ է. «Արդեօք կ'ան իմ գրելիք անձի կամ գեպետու մասին ժամանակակից գրող մը, կամ գրողներ»:

Երբ ժամանակակից մեկը գոյութիւն չունի, սխալուած կը փնտռես բուականով մօտաւորագոյն այն մասնագիտները, որոնց մօտ յիշատակութիւնը կայ եղ հետաքրքրող նիւթին:

Ձեռք բերած աղբիւրները ուսումնասիրելու սկսելուդ, անմիջական մտնողութիւնդ կ'ըլլայ ծանօթանալ եղի աղբիւր ծառայելիք գրքի հեղինակին անձնաւորութեան: Ծանօթանալ, որքան այդ հնարաւոր է իր իսկ գրածները բնեղով, կամ իր մասին ուրիշներու գործերէն իմանալով:

Անհրաժեշտ է զիսնալ քէ հեղինակը իր պատմած գեպետու կամ ներկայացուցած գեպետու մասին անձնական շեշտուած տեսակէտներ ունեցած է: Երբ ան ժամանակակից է մեր պատմածներուն, ուր կուսակցութիւններ եւ պայքար կան, ի՞նչ մէկ կամ միւս կուսակցութեան կը պատկանի, կամ ջատագով մ'է այս կամ այն գաղափարի: Անձ մը գովաբանելուն՝ ըստ արժանեաց կը շարադրէ տղերք, երբ ոչ «մեր կողմէ մարդ է» ըսելով բարձր պատգանգ մը կը շահանայ զետեղել անոր ոտներուն տակ: Միւս կողմէ, ուրիշ մը բնադատելուն, կամ չարաբանելուն, անձնական հակառակութիւնը կամ կիրքը շարժած կրնայ ըլլալ իր գրելը: